

АСТАШЕВА О. С.,
студентка IV курсу
юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

ЧЕБАН В. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри процесуального права
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 343.131.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.1.29>

ОСНОВНІ ПІДХОДИ В РАЗІ ОБРАННЯ СУДОМ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ВЗЯТТЯ ПІД ВАРТУ

У статті проаналізовано основні підходи при обранні судом запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Так, основними критеріями правосудності судового рішення (вимогами, яким воно має відповідати з позиції чинного процесуального закону) є верховенство права, обґрунтованість, повнота, ясність, точність, умотивованість, відповідність визначеній законом процесуальній формі. Судові рішення про обрання запобіжного заходу та продовження строків тримання під вартою з урахуванням вимог статті 62 Конституції та п. 2 ст. 6 Конвенції мають бути викладені у формулюваннях, які забезпечують дотримання принципу невинуватості особи. Під час ухвалення обвинувального вироку суд вправі застосувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою до обвинуваченого до набрання цим вирокком законної сили. Суд застосовує запобіжний захід у вигляді тримання під вартою в такому разі з метою забезпечення виконання остаточного судового рішення. Рішенням Конституційного Суду України від 13 червня 2019 року за № 4-р/2019 визнано таким, що є неконституційним, положення ч. 2 ст. 392 КПК України щодо унеможливлення окремого апеляційного оскарження ухвали суду про продовження строку тримання під вартою, яка постановлена під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті. Зазначене є великим позитивом як таке, що спрямоване на дотримання прав особи в розумінні ст. ст. 5 і 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Разом із тим, зважаючи на ситуацію з пандемією, необхідно зауважити про недостатнє застосування процесуального механізму дистанційного судового провадження, яким можна було б компенсувати нині проблему з доставкою до суду осіб, стосовно яких розглядаються клопотання про обрання чи продовження строку тримання під вартою.

Ключові слова: запобіжний захід, дистанційне судове провадження, судове рішення, тримання під вартою, режим відеоконференцз'язку, судова практика.

Astasheva O. S., Cheban V. M. The main approaches for choosing a preventive measure in the form of remand in custody by the court

The article analyzes the main approaches when choosing a preventive measure in the form of remand in custody by the court. Thus, the main criteria for the Justice of a court decision (the requirements that it must meet from the point of view

of the current procedural law) are: the rule of law, validity, completeness, clarity, accuracy, motivation, compliance with the procedural form defined by law. Court decisions on choosing a preventive measure and extending the terms of detention, taking into account the requirements of Article 62 of the Constitution and Paragraph 2 of Article 6 conventions should be set out in wording that ensures compliance with the principle of innocence of a person. When making a guilty verdict, the court has the right to apply a preventive measure in the form of detention to the accused until this sentence enters into legal force. The court applies a preventive measure in the form of detention in such a case in order to ensure the enforcement of the final court decision. By the decision of the Constitutional Court of Ukraine of June 13, 2019, No. 4-R/2019 declared unconstitutional the provision of Part 2 of Article 392 of the Criminal Procedure Code of Ukraine on the impossibility of a separate appeal against a court decision on extending the period of detention, which was issued during judicial proceedings in the court of first instance before the court decision on the merits was made. This is a great positive thing, as it is aimed at respecting human rights within the meaning of Articles 5 and 6 of the convention for the protection of human rights and fundamental freedoms. At the same time, taking into account the situation with the pandemic, it should be noted that there is insufficient application of the procedural mechanism of remote judicial proceedings, which could currently compensate for the problem with bringing to court persons against whom applications for election or extension of detention are being considered.

Key words: preventive measure, remote court proceedings, court decision, detention, video conferencing mode, judicial practice.

Вступ. Судова діяльність нарівні з іншими видами юридичної діяльності функціонує в умовах соціальної системи країни. Вона виявляється в постійній правозастосовній практиці суддів, які поряд з іншим, обираючи особі запобіжний захід у вигляді взяття під варту, повинні неухильно дотримуватися конституційного принципу стосовно того, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду й тільки на підставах і в порядку, установлених законом.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення основних підходів при обранні судом запобіжного заходу з вигляді взяття під варту, у тому числі з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та рішень Конституційного Суду України, зауваживши на тому, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України. При цьому тяжкість обвинувачення не може слугувати єдиним обґрунтуванням продовження строку тримання під вартою. І навіть обґрунтована підозра в учиненні злочину не може бути єдиним виправданням тримання під вартою підозрюваного чи обвинуваченого, а обмеження розгляду клопотання про обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою лише переліком законодавчих (стандартних) підстав для його застосування без установлення їх наявності й обґрунтованості до конкретної особи є порушенням вимог п. 4 ст. 5 Європейської конвенції з прав людини.

Результати дослідження. У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства» від 25 квітня 2003 року № 4 зазначено, що право на свободу й особисту недоторканність є одним із найбільш значущих прав людини.

Частиною 2 ст. 29 Конституції України передбачено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду й тільки на підставах і в порядку, установлених законом.

Відповідно до цієї норми, обрання щодо підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на досудових стадіях процесу зараховано кримінально-процесуальним законом виключно до компетенції суду [1].

Статтею 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [2] і ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3] гарантовано право кожного на розгляд справи впродовж розумного строку. Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1988 року, вимагає проведення судового розгляду стосовно затриманої особи в розумні строки після її затримання або звільнення цієї особи до розгляду справи (провадження) в суді. Правосуддя має бути швидким. Тривала невиправдана затримка процесу практично рівнозначна відмові в правосудді [4].

При цьому варто зауважити на новели, унесені в процесуальне законодавство у зв'язку з пандемією. Так, із 3 травня 2020 року набула чинності низка змін, які внесені Законом України «Про внесення зміни до п. 20-5 розділу XI «Перехідні положення» Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та розгляду окремих питань під час судового провадження на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 13 квітня 2020 року № 558-ІХ, відповідно до яких під час досудового розслідування та під час судового розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою подається не пізніше ніж за десять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою. Також розгляд питань, зарахованих до повноважень слідчого судді, суду (крім розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою) за його рішенням, прийнятим із власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження, може бути проведено в режимі відеоконференції, про що повідомляються сторони кримінального провадження в порядку, визначеному ст. 135 цього Кодексу. Однак слідчий суддя, суд не має права прийняти рішення про проведення судового засідання щодо розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою в режимі відеоконференції, у якому поза межами приміщення суду перебуває підозрюваний (обвинувачений), якщо він проти цього заперечує.

Рішення про обрання, продовження, зміну чи скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою приймається слідчим суддею, судом шляхом постановлення ухвали, що, зокрема, прописано в ст. ст. 183, 194, 196–199, 201–203 КПК України [5].

Відповідно до ст. 183 КПК України, тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК. Вичерпний перелік підстав застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою визначено в ч. 2 ст. 183 КПК України та розширеному тлумаченню не підлягає.

Слідчий суддя не вправі застосовувати більш тяжкий запобіжний захід, ніж той, про застосування якого подане клопотання слідчого, прокурора. У всіх без винятків випадках слідчий суддя може обрати запобіжний захід, про застосування якого подане клопотання, або більш м'який.

Однак при здійсненні повноважень щодо застосування менш суворого запобіжного заходу, ніж того, який зазначено в клопотанні, відповідно до ч. 4 ст. 194 КПК України, слідчим суддям варто зазначати в резолютивній частині ухвали про обрання запобіжного заходу певного виду.

При цьому в мотивувальній частині необхідно вказати, чому суд вважає недоведеними обставини, що свідчать про обґрунтування застосування запобіжного заходу, про застосування якого звернувся слідчий, прокурор.

За результатами аналізу судової практики встановлено, що трапляються випадки визначення розміру застави, який об'єктивно не був достатнім для забезпечення виконання

підозрюваним обов'язків, передбачених КПК України, або ж визначали розмір застави всупереч загальним правилам, указаним у ч. 5 ст. 182 КПК України, як необґрунтовано збільшуючи розмір застави, так і зменшуючи її [6].

Застосування слідчим суддею запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою передбачає обов'язок слідчого судді визначити в ухвалі розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним обов'язків, передбачених КПК України, крім випадків, передбачених ч. 4 ст. 183 КПК України (тобто випадків, коли слідчий суддя має право не визначити розмір застави в кримінальному провадженні).

При цьому слідчий суддя зобов'язаний визначити в ухвалі про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою дату закінчення її дії в межах строку, установленого ст. 197 КПК України.

Вирішуючи питання про продовження строку тримання під вартою, слідчий суддя не повинен виходити за межі строку досудового розслідування.

Також, за правилами ст. 374 КПК України, під час ухвалення вироку в його резолютивній частині зазначається рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі рішення про запобіжний захід до набрання вироком законної сили.

У частині 3 ст. 315 КПК України зазначено, що під час підготовчого судового засідання суд першої інстанції за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого.

Разом із тим вимога цієї статті КПК в частині, яка зазначає, що за відсутності зазначених клопотань сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим, визнана Конституційним Судом неконституційною.

Так, Рішенням Конституційного Суду України від 23 листопада 2017 року у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення ч. 3 ст. 315 КПК України визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) [7].

Відповідно до п. 5 указанного Рішення Конституційний Суд України виходив з того, що запобіжні заходи (домашній арешт і тримання під вартою), які обмежують гарантоване ч. 1 ст. 29 Конституції України право людини на свободу та особисту недоторканність, можуть бути застосовані судом уже на новій процесуальній стадії – стадії судового провадження в суді першої інстанції, зокрема під час підготовчого судового засідання, за наявності клопотання прокурора (ч. 4 ст. 176 КПК України).

А тому нині в підготовчому судовому засіданні вирішується питання саме про обрання (а не продовження) запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Більше того, згідно з наявною сьогодні судовою практикою, відповідні клопотання прокурорів про обрання особі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або продовження тримання під вартою вручаються суду та учасникам процесу виключно в письмовому вигляді.

А такі випадки, коли суди першої інстанції за відсутності клопотань під час підготовчого судового засідання продовжували строк тримання під вартою та зазначали про це лише в резолютивній частині ухвали, можна розцінити як порушення вимог глави 18 КПК України та практики ЄСПЛ, яка забороняє «автоматичне» продовження строку тримання під вартою.

При цьому варто зазначити, що тяжкість обвинувачення не може слугувати єдиним обґрунтуванням продовження строку тримання під вартою. Тому судам, окрім кваліфікації, варто визначати ризики, передбачені ст. 177 КПК України, інакше судові рішення щодо продовження тримання під вартою не відповідають вимогам практики ЄСПЛ і нормам КПК України.

Так, у п. 75 рішення ЄСПЛ у справі «Харченко проти України» наголошено, що тривале тримання під вартою без визначення в рішенні суду відповідних підстав є несум-

місним із принципом захисту від свавілля, закріпленого в п. 1 ст. 5 (див. справу «Соловей і Зозуля проти України» (Solovey and Zozulya v. Ukraine), № 40774/02 та № 4048/03, п. 76, від 27 листопада 2008 року). За таких обставин Суд уважав, що рішення районного суду (без мотивування підстав для його прийняття) не забезпечило заявникові адекватного захисту від свавілля, який є важливим елементом «законності» тримання під вартою в розумінні п. 1 ст. 5 Конвенції.

Також у разі подання прокурором клопотання про продовження строку тримання під вартою суд має враховувати, що відповідне клопотання подається прокурором окремо щодо кожного з кількох обвинувачених (на підставі ч. 4 ст. 184 КПК України). У такому клопотанні обов'язково має бути наведено обставини, які свідчать про те, що заявлений ризик не зменшився або з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою.

Суду при розгляді відповідного клопотання варто ретельно перевіряти достовірність підстав для його задоволення, оскільки одним із найбільш частих порушень прав людини, визнаних ЄСПЛ у справах проти України, є необгрунтоване ухвалення судами рішень про продовження строку тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою, а також те, що можливість застосування запобіжних заходів, альтернативних триманню під вартою, у багатьох випадках навіть не розглядалася.

Відповідно до вимог ч. 3 ст. 5 Конвенції (правова позиція ЄСПЛ, викладена в п. 60 рішення від 6 листопада 2008 року у справі «Єлоєв проти України»), після спливу певного проміжку часу (досудового розслідування, судового розгляду) навіть обгрунтована підозра в учиненні злочину не може бути єдиним виправданням тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого, а тому суду в разі задоволення клопотання про обрання або продовження терміну застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою необхідно чітко зазначити в судовому рішенні про наявність іншої підстави (підстав) або ризику, що передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України [8].

Обмеження розгляду клопотання про обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою лише переліком законодавчих (стандартних) підстав для його застосування без установлення їх наявності й обгрунтованості до конкретної особи є порушенням вимог п. 4 ст. 5 Конвенції (п. 85 рішення ЄСПЛ у справі «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 року) [9].

Як свідчать результати аналізу судової практики, суди в ухвалях про продовження строку тримання під вартою часто не співвідносять доцільність подальшого застосування тримання під вартою з особливістю тих дій, які варто провести для завершення провадження.

Отже, обгрунтування доцільності продовження застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має відповідати ризикам та обставинам, що передбачені ст. ст. 177–178 КПК України, у їх зіставленні з конкретними фактами, установленними учасниками судового провадження.

Поряд із цим варто зазначити, що врахування стану здоров'я обвинуваченого в разі необхідності стаціонарного лікування у зв'язку з тяжкими хронічними захворюваннями в багатьох випадках зумовлює необхідність зміни запобіжного заходу. Однією з вагомих підстав для зміни запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є належне врахування стану здоров'я обвинуваченого та визначення можливості отримувати медичну допомогу в умовах СІЗО.

Для зміни запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на більш м'який з підстав врахування стану здоров'я суд повинен переконатися в наявності підтвердної медичної документації про стан здоров'я та оцінити можливість надання ефективної допомоги в лікуванні захворювання обвинуваченого в умовах СІЗО.

Тримання під вартою має вагоме значення для забезпечення гарантування права особи на свободу і права на життя.

Отже, триманням під вартою обмежуються конституційні права і свободи особи ще до визнання її винуватою в учиненні злочину, а тому запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, який є виключним і найбільш суворим, може застосовуватися лише в тих випадках,

коли є всі підстави вважати, що інші менш суворі запобіжні заходи не зможуть забезпечити належну поведінку обвинуваченого та виконання ним процесуальних обов'язків.

Відповідно до практики Європейського суду, у разі відсутності в рішенні суду вагомих аргументів на користь того, що право особи на свободу має бути обмежено, немає підстав уважати, що така необхідність узагалі була, а отже, вказане право особи порушено (справа «Гаважук проти України») [10].

А також варто зазначити, що КПК України не передбачає механізму зупинення розгляду апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді з підстав направлення обвинувального акта в суд першої інстанції. Тому при існуванні таких випадків, як свідчить практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, суд апеляційної інстанції зобов'язаний розглянути скаргу та постановити ухвалу в порядку, визначеному КПК України, з урахуванням тієї обставини, що кримінальне провадження направлено з обвинувальним актом у суд першої інстанції [11].

Висновки. Отже, підводячи підсумок вищевикладеного, на нашу думку, запровадження в КПК України порядку забезпечення контролю за доцільністю й обґрунтованістю застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час судового провадження зумовлене необхідністю надання суду процесуальних механізмів для оперативного вирішення провадження та заборони свавільного обмеження права людини на свободу шляхом застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без визначення строку його застосування.

Так, у судовому провадженні в суді першої інстанції застосовується періодичний судовий контроль за доцільністю застосування цього запобіжного заходу й установлюється конкретний строк його застосування.

Варто звернути увагу на те, що, відповідно до сформованої практики, Верховний Суд застосовує запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, скасовуючи вирок або ухвалу апеляційного суду та призначаючи новий розгляд у суді апеляційної інстанції, у тих провадженнях, у яких запобіжний захід обраний або продовжений судом першої інстанції, рішення якої не скасоване (постанови від 23 квітня 2019 року у справі № 541/571/17; від 30 травня 2019 року у справі № 754/672/18; від 20 листопада 2019 року у справі № 539/546/18).

У практиці Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду також неодноразово наголошував, що в ситуації, коли запобіжний захід у вигляді тримання під вартою щодо засудженої особи в кримінальному провадженні не обирався, а останню взяли під варту у зв'язку зі зверненням до виконання вироку районного суду, що набрав чинності після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції, яке підлягає скасуванню, засуджену особу варто звільнити з-під варті з місця відбування покарання (Постанови від 10 грудня 2019 року у справі № 735/867/18; від 17 грудня 2019 року у справі № 235/6337/18). При цьому звільнення з-під варті особи у зв'язку зі скасуванням судового рішення, на підставі якого такий захід був застосований, повністю узгоджується з практикою Великої Палати Верховного Суду. Зокрема, у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 21 липня 2019 року у справі № 682/956/17 висловлена правова позиція, відповідно до якої існує потреба звільнення особи з-під варті в разі скасування вироку, на підставі якого особу позбавили свободи [12].

Разом із тим, зважаючи на ситуацію з пандемією, яка затягнулася на тривалий період, а також зважаючи на процес реорганізації судів, що передбачений триваючою судовою реформою, необхідно зауважити про недостатнє застосування процесуального механізму дистанційного судового провадження, яким можна було б компенсувати проблему явки, а також доставки до суду обвинувачених, що зумовлене процесуальними вимогами щодо здійснення такого провадження. Насамперед це стосується положень ч. 2 ст. 336 КПК України, відповідно до якої суд не має права прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження, у якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, якщо він проти цього заперечує.

А тому, на нашу думку, зміни, унесені Законом України «Про внесення зміни до п. 20-5 розділу XI «Перехідні положення» Кримінального процесуального кодексу України

щодо особливостей судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та розгляду окремих питань під час судового провадження на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 13 квітня 2020 року № 558-IX, доцільно внести безпосередньо в чинний КПК України, а не в перехідні положення тимчасово, дозволивши в тому числі слідчому судді чи суду приймати рішення про проведення судового засідання щодо розгляду клопотання про обрання чи продовження строку тримання під вартою в режимі відеоконференції, однак з обов'язковою участю захисника.

Список використаних джерел:

1. Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.04.2003 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-03>.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином : Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Узагальнення Вищого Спеціалізованого Суду з розгляду цивільних і кримінальних справ судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07.02.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>.
7. Рішення Конституційного Суду України від 23.11.2017 р. у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17>.
8. Справа «Слоєв проти України» (заява № 17283/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_433.
9. Справа «Харченко проти України» (заява № 40107/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662.
10. Справа «Гаважук проти України» (заява № 17650/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_546.
11. Постанова ККС ВП від 13.12.2018 у справі № 483/1186/16-к. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_13_12_2018_roku_u_spravi_483_1186_16_k/.
12. Постанова ВСУ від 21.08.2019 № 682/956/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/84153042?_ga=2.42763493.1940417868.1570623636-1832045729.1570623636.

